

**КОНОТАТИВНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА У МАЛІЙ ПРОЗІ
МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО**

У статті проаналізовано семантико-стилістичні групи конотативно маркованої лексики у малій прозі Миколи Хвильового.

Ключові слова: конотація, експресія, семантика, конотативно маркована лексика, емоційність, оцінність.

The article concentrates on the analysis of the semantic and stylistic groups of vocabulary with connotative marking in small prose of Mykola Khvylovy.

Key words: connotation, expression, semantics, vocabulary with connotative marking, emotionality, evaluation.

В українській мові конотація з лексикологічного погляду досліджувалася М. А. Жовтобрюхом, Г. М. Сагач, В. Л. Іващенко, зі стилістичного В. А. Чабаненком, В. С. Ільїним, Л. О. Пустовіт.

Конотативному компонентові присвячені праці Н. Бойко, Й. Стерніна, В. Телія. На думку В. Телії [3, с. 20], конотацію формують емотивно-оцінний компонент та стилістичне маркування.

В. Галаган стверджує, що конотативні компоненти семантики вступають у різні комбінації, найчастіше емоційно-експресивні, - оцінні, експресивно-оцінні [1, с.176].

Й. Стернін зазначає, що емоційний, оцінний та експресивний компоненти часто переплітаються і взаємодіють у значенні слова, а стилістичний компонент, хоч і є частиною конотативного значення, є функціональним [2, с.32].

В. Чабаненко вважає, що експресія – це не те, що мовленню надає емоційності, образності, характерності, а те, що породжується емоційністю, образністю, характерністю[5, с.6].

У даній статті термін **конотація** вживається у вузькому розумінні. Конотативний компонент розглядається як додатковий елемент лексичного

значення, як сукупність емоційного, оцінного, експресивного та стилістично маркованого.

Конотативно маркована лексика репрезентована лексемами, які крім об'єктивного лексичного значення, містять суб'єктивний відтінок емоційності, оцінності (*голубчик, балбес, маячити, нікчемний, пиячити, регіт*). Відповідно до забарвлення, яке надається слову його додатковим суб'єктивним значенням, конотативно маркована лексика поділяється на позитивно й негативно забарвлену.

Позитив несуть лексичні одиниці з емоційною оцінкою схвалення, захоплення, похвали.

У малій прозі Миколи Хвильового доцільно виділити наступні семантичні групи позитивно забарвленої конотативно маркованої лексики:

1) Номени на позначення людей чи частин тіла: *голівка, голубчик, дітоньки, карапет, кулачки, мамуська, симпампончик, сміхунчик.*

2) Лексеми, які дають пряму чи опосередковану характеристику персонажам: *закоханий, любий, прекрасний, чудакуватий.*

3) Слова, які характеризують дії, вчинки та стани: *наївно-печально, радісно, тихесенько, тихо-зажурно, тихо-самотньо.*

4) Номени на позначення оцінних характеристик дійсності, природи та абстрактних явищ: *голуба молодість, дрібний дощик, зелено-лимонна безвість, малесенький блакитний клаптик, м'ятежне кохання.*

5) Лексеми, що подають якісні характеристики природним явищам та об'єктам : *багате на золото сонце, бадьорий мороз, бездонне небо, блакитні далекі простори, весняні вечорові сутінки, діамантова паморозь, щаслива весна, щасливе сонце.*

Перший семантичний ряд позитивно забарвленої конотативно маркованої лексики використовуються автором для називання чи опису тих персонажів, яким він симпатизує:

„Він [Остап] обіймав свою матір і говорив їй, що його вчення добре йде, що він скоро скінчить гімназію і тоді буде годувати свою *мамуську* гарними цукерками ” [4, с.16].

„Сьогодні він знову буде тримати на колінах свого *карапета* й ласкати руками його кучеряву *голівку*. А завтра його *сміхунчик* має вже бігати по його порожніх кімнатах...” [4, с.98].

Другий семантичний ряд широко представлений та охоплює номени, які прямо чи опосередковано дають характеристику героям, подіям чи явищам. У використанні цієї групи слів автор теж доводить свою непересічну майстерність: „Вона знову каже, що я, її *м'ятежний* син, зовсім замучив себе” [4, с.30]. Особливо часто у цій семантичній групі спостерігаємо використання лексем, які описують стан, зовнішність чи загальне враження від знайомства з людиною через характеристику очей: „*Очі* ваші, матусько, подібні до *весняного неба* – до того неба, коли сонечко обгортають легко-димчаті хмарки, і вони наче *в сірому серпанку*” [4, с.102].

Навмисне М.Хвильовий використовує нейтральне слово „мати”, описуючи думки сина („Я (Романтика)”), який намагається заховати свій „другий кінець душі” від жорстокої дійсності. Навіть за таких обставин він не може не помітити очі матері:

„Але я повертаюсь і бачу – прямо переді мною стоїть моя мати, моя печальна мати, з *очима Марії*” [4, с.34].

Репрезентанти наступної семантичної групи — лексеми, які подають оцінні характеристики діям, вчинкам та станам і використовуються автором для підсилення драматизму зображуваних подій:

„– Ваша мати там! Робіть, що хочете!

Я подивився: з натовпу виділилася постать і *тихо-самотньо* пішла на узлісся” [4, с.40].

Як і в багатьох інших семантичних групах М. Хвильовий часто вдається до використання антонімічних пар, які покликані підсилювати контрастність ситуацій та образів. У зіставленні в одному міні-тексті лексем, що належать до

антагоністичних лексико-семантичних груп «позитивне» – «негативне», передається світ у його суперечностях:

„І *радісно* і *сумно* було дивитись на це обличчя! *Радісно* було, що вона народила і виховала такого сина. *Сумно* було, що цей син уже, мабуть, ніколи до неї не повернеться, бо зійшов він на зовсім чужу їй і невідому доріженьку” [4, с.17].

Семантичний ряд на позначення оцінних характеристик об’єктивної дійсності та абстрактних явищ представлений досить широко. Саме у цій семантичній групі найчастіше письменник використовує свій улюблений епітет «м’ятежний» :

„Але це було так неможливо давно! І це майже забулось, бо ж – неясні, туманні, мов перший сон за першого *м’ятежного кохання*, ці уривки, що виринають із тьми перед моїми старечими очима” [4, с.118].

Часто ці лексеми, як і означувані ними поняття, покликані виконувати функцію фону, на якому розгортаються не завжди приємні для героїв події:

„І старий газетяр ніколи не встигав за пацанами, і завжди йому з *веселим сміхом*, що звучав, як „колокольчик”, пацани підставляли ніжку, щоб старий газетяр упав у грязь! ” [4, с.119].

Іноколи вони служать художньою деталлю, яка повинна зацікавити читача:

„Але правда і те, що не тільки ця надія, але й всі фарби й звуки цього надзвичайного вечора не затримали б мене тут, коли б я знав, яка, висловлюючись нашим мисливським жаргоном, „*історійка*” підчікувала мене” [4, с.129].

Останній і найбільший за своїм кількісним складом семантичний ряд складають слова, якими послуговується автор, подаючи якісні характеристики природним явищам та об’єктам. Уживання цих лексем свідчить про майстерність письменника у створенні словесного пейзажу:

„*Свіжий вітерець* летів у кімнату, і знову запахло якимись польовими травами. *Дрібний весняний дощик* ущух, і в вікно зазирала темна ніч” [4,с.192];

Досить вдало й оригінально М.Хвильовий використовує повтори у своїх оповіданнях:

„День був теж надзвичайно щасливий. *Щасливе* було сонце, *щасливе* було *голубе небо*, щаслива була вся просторінь, що попадала в око зору щасливого секретаря” [4, с.98].

Негативний емоційний заряд несуть просторічні слова, лексичні одиниці з емоційною оцінкою несхвалення, осуду та деякі жартівливо-іронічні, фамільярні чи вульгарні лексеми.

Семантичні групи негативно забарвленої конотативно маркованої лексики у творах Миколи Хвильового репрезентовані :

1). Лексемами, які дають негативну характеристику дійсності та абстрактним явищам: *безпардонно-плаксивий тон, ганебна утеча, глуха люта тваринна злість, напівтаємнича тиша.*

2). Номенами, які позначають людей та конкретизатори, які дають їм пряму чи опосередковану характеристику: *сморчок, байстря незаконне, бельбас, бісова личина, мавпа, пацан, сволоч, стара, сукин син, божевільні, готовісінький, дикий, завидюці, мізерний, насмішуватий, нікчемні, поганенький.*

3). Слова, які з негативної точки зору характеризують природу та природні явища й об'єкти: *безголосий ліс, в'їдливі дощі, колючий вітер, мертвий ліс, невеселий ландшафт, невеселий осінній світанок, потойбічні краї, розпатлані хмари, холодне сонце.*

Перший ряд конотативно маркованої негативно забарвленої лексики репрезентований найбільшою кількістю лексем з найвищою частотністю вживання:

„Але це була дійсність: справжня життєва дійсність – *жива й жорстока*, як згряя вовків. Це була дійсність *безвихідна, неминуча*, як сама смерть” [4, с.40].

Слова цієї групи часто вступають у бінарні опозиції із позитивно забарвленою лексикою, посилюючи звучання один одного та надаючи висловлюванню особливого підтексту:

„Той *химерний час* я зачепила тільки одним крилом своєї юності (...). Я подумала, що тоді всі пізнали *таємну даль*, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й *голуба молодість*” [4, с.186].

Другий семантичний ряд складають лексеми, які використовуються автором для показу стосунків між героями чи для називання або опису тих персонажів, дії яких він засуджує:

„Ця *мавна* не тільки була високого розуміння про себе, більше того: він хотів якось там співчувати мені” [4, с.177];

„Це вже був не той *бельбас*, якого хотілось ногою в голову штурхнути, це було щось таке, що перед ним він був занадто маленький” [4, с.59];

Досить часто задля посилення контрасту характерів М.Хвильовий вдається до використання антонімічних пар. Саме такий прийом використовує автор в оповіданні „Мати”, показуючи різку зміну настрою одного з головних героїв не лише в межах одного оповідання, а й в межах опису однієї ситуації:

„ – Я прийшов до тебе, *матусю*, - чужим голосом сказав Андрій, - щоб ти мені допомогла в моїй справі! (...)Покинь, *стара*, виводити, бо мені ніколи зараз, і до того ж я мушу за твоєю допомогою пролізти до братового штабу” [4, с.20].

Ніби в передчутті недоброго невідомого Б'янка („Сентиментальна історія”) говорить про себе:

„Іноді підходила я до дзеркала й дивилась на себе. Тоді я бачила гарячі й вогкі *темно-криваві* вишні: то були мої очі” [4, с.179].

Автор доводить своє неперевершене вміння добирати найбільш влучні слова із низки можливих, характеризуючи персонажів:

„*Блідий, майже мертвий*, стояв я перед мовчазним натовпом черниць із розгубленими очима, як *зацькований вовк*” [4, с.35].

„Мені ввижалось, що я по суті виконую дрібну й зовсім непотрібну роботу *дрібних і нікчемних* людей, що живуть, як воли, як корови, що коло їхніх інтересів обмежується „геранню” на столі” [4, с.193].

Останній семантичний ряд охоплює лексеми, які з негативної точки зору характеризують природу та природні явища й об’єкти. Прикметною особливістю уживання автором слів цієї групи є різке протиставлення позитивно та негативно забарвленої лексики. Такий прийом змушує читача абстрагуватись і нашоувхує на дуалістичне розуміння світу, причому у таких випадках важко однозначно стверджувати, яке забарвлення притаманне маркованим лексемам:

„Осінній ліс справляє на мене дуже сильне враження. Не можу я спокійно на нього дивитись і в негоду, коли на стоси пожовклого листа падають великі *в’їдливі дощі*, але ще більше говорить він мені в такі години (такі, до речі, стояли і за тих пам’ятних днів), коли *мжичить* над тобою бірюза чистого, безхмарного неба, коли між мало зовсім не оголених дерев переливається прозоре повітря глибокої осені, коли по кварталах молодняка то тут, то там прокидається якийсь *сторожкий тріск* і душу починають тривожити ніжні, вічно юні спогади” [4, с.148];

„Та й сама весна раптом чогось засмутилась. З неба нависли *важкі сірі хмари*, так що не видно було жодної зірки й навіть малесенького блакитного клаптика, не чути було й пташиного переключу, що так бадьорив удень наших колгоспників” [4, с.106].

Саме ця група слів допомагає розкритися таланту автора у створенні словесних пейзажів:

„У Чугаївці (...) ми були вночі, а коли рушили до лісу, то вже починався *невеселий осінній світанок*. *Холодне сонце* випливало з-за обрїю біля лісових озер...” [4, с.144];

Отже, у творах Миколи Хвильового широко представлені різні семантико-стилістичні групи конотативно маркованої лексики, які є засобом вираження позитивної чи негативної оцінки зображуваного. Письменник,

майстерно створює бінарні опозиції, у яких позитивно забарвлена лексика протиставляється негативно забарвленій, набуваючи якісно нових семантичних відтінків. Серед цієї лексики поширеними є слова із загальномовним емоційно-оцінним змістом і слова з функціональним емоційно-оцінним змістом. Конотативно забарвлена лексика опозиціонує і нейтральній лексиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки / В. Галаган // Наукові записки. – 2008. – Вип. 80. – С. 171 – 178 (Серія “Філологічні науки”)

2. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 156 с.

3. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 141 с.

4. Хвильовий М.Г. Я(Романтика): Вибрані твори / М. Г. Хвильовий. – К.: Веселка, 1993. – 271с.

5. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351с.